

XIRDALAN

Abşeronun qədim yaşayış məskəni olan Xirdalan Bakı şəhərindən 15 km qərbdə, Sumqayıt şəhərindən isə 20 km cənub-şərqdə yerləşir. Ölkə əhəmiyyətli Bakı-Qusar və Rusiya istiqamətli avtomobil yolu şəhərin şimal hissəsindən, Bakı-Şamaxı-Qazax-Gürcüstan avtomobil yolu və Bakı-Yalama-Rusiya dəmir yolu isə şəhərin cənub hissəsindən keçir. Bu dəmiryol xəttinə rəğmən şəhərin sənaye zonası cənub hissədə, yaşayış zonası isə cənub-şərqdə yerləşib. Şəhərin əsas baş küçəsi H.Əliyev prospektidir. M.Ə.Rəsulzadə, Qalibiyyət və M.Hüseynzadə küçələri bu prospektə perpendikulyardır. Şəhərin əsas əhəmiyyətli obyektləri bu prospekt və küçələrdə yerləşir. Digər küçələr yerli əhəmiyyətli hesab edilir.

Tarixi məlumatlara görə, Xirdalan şəhəri əvvəllər 40-50 ailədən ibarət kiçik kənd kimi formalaşmışdır. Bu kəndin tarixi təqribən 300 il öncəki zamana söykənir. Kəndin ilk sakinləri qrup şəklində, karvan yolunun kənarında yerləşən ovdanlar ətrafında məskunlaşmışdır. Xirdalan adının yaranması ilə də bağlı bir neçə versiya var. Bir versiyaya görə, kənd karvan yolunun üstündə yerləşdiyi üçün burada xırda al-ver edilirdi. Ona görə də kəndin adı "Xırda alan" sözündən yaranmışdır. Digər versiyaya görə, kəndin qohumluq əlaqələrinə əsasən məhəllələrə bölünməsi və evlərin bir-birinə yaxın tikilərək küçələrdə xırda dalanların yaranması ilə əlaqədar "Xırda dalan" adının meydana çıxmasıdır. Bəzi mülahizələrə görə isə Xirdalan adı fars tayfalarının adı ilə bağlıdır. Sonuncu mülahizə asanlıqla inkar edilir. Çünki bu kəndin türk əsilli ilk sakinləri Hacıqocalılar, Ağababalılar, Fərəməzlilər, Səfqanlılar və Qırçılar adlı ilk məhəllələr salmışlar.

Kəndin tarixini bəlli edən abidələrin xeyli hissəsi Sovet dövrünün sonlarında məhv edildi. Bu zaman tədqiqatçı memarlarımız Bakı-Sumqayıt şose yolunun Xirdalandan keçən hissəsində 11 ovdan sanamışlar. Onlardan sonuncusu 1990-cı ilin sonlarına qədər Xirdalan dairəsi deyilən ərazidə salamat qalmışdı. O da, burada aparılan inşaat işləri ilə əlaqədar dağıldı. İndi Xirdalanda yerli əhəmiyyətli məscid və hamam binası qalıb. Onlar şəhərin M. Mirqasimov küçəsində yerləşir. Məscid 1884-cü ildə Axund Molla Qasım Ələsgər oğlunun, hamam isə XIX əsrdə Məşədi İmam Baxış Həmid oğlunun vəsaiti ilə inşa edilmişdir.

Xirdalan 1936-cı ilə qədər kənd kimi fəaliyyət göstərmişdir. Bu ildən ona şəhər tipli qəsəbə statusu verilib. 1930-40-cı illərdə Binəqədi, 1950-ci illərin birinci yarısında Maştağa, sonunda isə yenidən Binəqədi rayonunun təbəçiliyinə verilib. 1960-70-ci illərdə Xirdalan qəsəbəsində kinoteatr, poliklinika, mebel fabriki, pive zavodu və xeyli sayda məişət evləri tikilib. 1979-cu ildən başlayaraq qəsəbədə 5-9 mərtəbəli iri panelli və daş evlər inşa edildi. 1981-ci ildən başlayaraq belə binaların sırasına H.Əliyev adına park, Abşeron rayon Tarix-Diyarşünaslıq Muzeyi (1983-cü il), Rayon Mədəniyyət Evi (1985-ci il), H.Əliyev adına Mərkəz (2006-cı il), Abşeron Misir Dostluq Parkı (2007-ci il) və Gənclər Evi (2008-ci il) daxil oldu.

Əsrlər boyu bu günə qədər müxtəlif inkişaf mərhələləri keçən Xirdalan qəsəbəsinə, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 29 noyabr 2006-cı il tarixli sərəncamına əsasən şəhər statusu verildi.

Statistik məlumata görə, 1999-cu ildə Xirdalan qəsəbəsinin əhalisi 28 575 nəfər olmuşdur. 2006-cı ildə isə bu rəqəm 41 500-ə çatıb. 2010-cu il məlumatına görə isə Xirdalanın əhalisi 193938 nəfər təşkil edib.

Xirdalan şəhərinin baş planı 1973-cü ildə Azərbaycan Respublikası Dövlət Tikinti və Arxitektura Komitəsinin sifarişinə əsasən, "Bakı Dövlət layihə" İnstitutu tərəfindən hazırlanıb. Bu planda Xirdalanda mövcud olan müəssisələrin inkişafı ilə yanaşı, yeni müəssisələrin tikintisi də nəzərdə tutulmuşdu. Baş plana uyğun inkişaf edən Xirdalan, 1980-ci illərdə respublikanın inkişaf etmiş sənaye şəhərindən bi-

ri idi. Burada mebel kombinatı, mətbəx mebeli fabriki, pive, asfalt və dəmir-beton məmulatları zavodu və s. fəaliyyət göstərirdi. Lakin SSRİ dövlətinin dağılması ilə bağlı olaraq ölkələrarası mövcud iqtisadi əlaqələr pozuldu və planda nəzərdə tutulmuş yeni sənaye müəssisələrinin tikintisi həyata keçirilmədi. Eyni zamanda, respublikanın Qarabağ müharibəsinə cəlb olunması bu böhranı daha da dərinləşdirdi. Burada ölkənin bir iqtisadi sistemindən (dövlət planlı iqtisadiyyatı) digər iqtisadi sistemine (bazar iqtisadiyyatı) keçməsi də təsirsiz ötürülmədi. Lakin respublikada aparılan ardıcıl və sistemli iqtisadi islahatlar, o cümlədən, mülkiyyətin özəlləşməsi, azad sahibkarlığın inkişafı üçün əlverişli şəraitin yaradılması, regionlarda mövcud olan əmək ehtiyatından, təbii və iqtisadi potensialdan səmərəli istifadə etmək, iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun inkişafını sürətləndirmək və aqrar sektorda islahatlar aparmaq, əhalinin məşğulluğunu artırmaq, müasir tipli müəssisələr və yeni iş yerləri yaratmaq istiqamətində sistemli tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədilə "Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər) təsdiq edildi. Bu proqramın uğurlu icrası nəticəsində ölkədə makroiqtisadi göstəricilər əldə edilmiş, sosial-iqtisadi inkişaf sahəsində nəzərdə tutulmuş tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olaraq əhalinin həyat səviyyəsi xeyli yüksəlmişdi. Bunun ardınca yeni 14 aprel 2009-cu ildə Azərbaycan Prezidentinin Fərmanı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı" qəbul edilmişdi. Bununla əlaqədar Xirdalan şəhərində yerləşən sənaye müəssisələrinin əksəriyyəti özəlləşmiş və fəaliyyəti yenidən bərpa edilmişdi. Hazırda Xirdalanda 20 sənaye müəssisəsi fəaliyyət göstərir. Şəhər tikinti materialları, yüngül və yeyinti məhsulları sənayesi ilə təmsil olunur.

Son zamanlar Xirdalanda geniş tikinti-quruculuq işləri aparılır. Şəhərdə xeyli sayda çoxmərtəbəli yaşayış evləri inşa edilib, küçələrinə asfalt döşənilib və yol kənarlarına müxtəlif növ ağaclar ekilmişdir. Burada ümumi sahəsi 13 hektara çatan 6 mədəniyyət və istirahət parkı mövcuddur. Hazırda şəhər ərazisinin abadlaşdırılması və yaşıllaşdırılması ön plandadır. Şəhərin sonuncu baş planında da ərazisinin xeyli hissəsi yaşıllıq və dekorativ park bitkiləri üçün ayrılmışdır. Baş plana uyğun olaraq şəhər yaşıllığı funksional təyinatına görə 3 sahəyə-əhalinin istirahəti üçün nəzərdə tutulan ümumi istifadəli yaşıllıqlara (parklar, bağlar), müəssisə və təşkilatların, fərdi evlərin həyətyanı sahəsində olan məhdud istifadəli yaşıllıqlara və mühafizə məqsədli xüsusi təyinatlı yaşıllıqlara ayrılır. Qeyd edək ki, şəhərdə ictimai yaşıllıqların salınması üçün istifadə olunan ağac növləri sanitariya-gigiyenik, memarlıq, dekorativ və səs küydən mühafizə funksiyasını daşımalıdır. Bunun üçün əkiləcək ağacların növlərinə xüsusi diqqət yetirilməsinə ehtiyac duyulur. Mövcud yaşıllıqlardan görünür ki, əvvəllər buna fikir verilməmişdi. Ona görə də şəhər küçələrində qovaq ağacları çoxluq təşkil edir. Məlum olduğu kimi, bu ağaclar yaz aylarında pambığa bənzər ağ liflər buraxaraq ekologiyanı korlayır. Bu da insanların səhhətinə pis təsir göstərir. Fikrimizcə, belə ağacların park və küçələrdən çıxarılması və yerində zeytun, yaxud digər həmişəyaşıl ağacların ekilməsi məqsədəuyğundur.

Hazırda Xirdalan şəhərində ümumi sahəsi 9.4 hektara çatan və ulu öndər Heydər Əliyevin adını daşıyan mədəniyyət və istirahət parkı sakinlərin sevimli istirahət yeridir. Bu, şəhərin ən böyük parkı olmaqla əhalinin istirahətini təmin edir. Bundan başqa, şəhərdə Ana və Uşaq, Ana Vətən, Misir Azərbaycan dostluq parkı və s. fəaliyyət göstərir.

Şəhərin su təchizatı Ceyranbatan, "Zəli" gölü və "Şollar" su anbarı vasitəsi ilə həyata keçirilir. Şəhərdə kanalizasiya, qaz və elektrik şəbəkəsi də yaxşı təşkil olunub. Son zamanlar şəhərin elektrik şəbəkəsi yeraltı kabel sistemi ilə əvəz edilib. Şəhərin kanalizasiya sistemini daha da yaxşılaşdırmaq üçün 2004-cü ildə ye-

ni nasosxana tikilərək istifadəyə verildi. Ancaq təəssüf ki, yağış sularını kənarlaşdırmaq üçün kanalizasiya xətləri yoxdur və bu problem hələ də yaşanır. Digər tərəfdən, şəhərdə bir neçə xırda qazanxanalar fəaliyyət göstərir ki, onlar da havanın çirklənməsinə bilavasitə təsir edir. Fikrimizcə, qazanxanalar mərkəzləşmiş şəkildə istilik şəbəkəsi ilə əvəz olunsaydı, şəhər havası da xeyli yaxşılaşar.

Xirdalanın telekommunikasiya qovşağı ilə təmsil olunan mövcud rabitə şəbəkəsi (1961-ci ildə yaradılıb), təlim-təbiiyyə, tədris və səhiyyə işləri də yaxşı vəziyyətdədir. Belə ki, şəhərdə 7 məktəbəqədər uşaq müəssisəsi və 9 ümumtəhsil məktəbi fəaliyyət göstərir. Azərbaycan Mühəndislər Universiteti və Dövlət İqtisadiyyat və Humanitar Kolleci də Xirdalan şəhərində yerləşir. Bununla yanaşı, gənclərin məktəbdən kənar məşğulluğunu təşkil etmək üçün, Uşaq Yaradıcılıq Mərkəzi, Texniki Yaradıcılıq Mərkəzi, Ekoloji Təbiiyyə və Təcrübəçilik Mərkəzi və Uşaq-Gənclər İdman Məktəbi, 400 yerlik rayon mədəniyyət evi, 3 kitabxana və 2 muzey və əhalisinin sağlamlığı üçün xidmət edən bir neçə təyinatlı səhiyyə obyektləri fəaliyyət göstərir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq sərəncamının icrası ilə əlaqədar, Abşeron Rayon İcra Hakimiyyəti tərəfindən, Bakı-Quba avtomobil yolunun kənarında ayrılmış 5 hektarlıq ərazidə, Olimpiya İdman Mərkəzi inşa edilmişdi. Hazırda Xirdalan şəhəri nəhəng tikinti meydanını xatırladır. Burada hər gün şəhər yenilənir və abadlaşır. Bütün bunlarla yanaşı, Xirdalanın şəhərsalma memarlığında hələ də müəyyən qüsurlara rast gəlinir. Məsələn, prospekt və küçələr boyunca tikilən bəzi binalar və daş hasarlar yola çox yaxındır və bəzi yerlərdə piyadalar üçün səkilər də yoxdur. Digər tərəfdən, tikilən çoxmərtəbəli binalar bir-birinə çox yaxındır və burada tikinti norma və qaydaları kobud şəkildə pozulub. Tikinti normalarının pozulması ilə əlaqədar digər faktlar da mövcuddur. Məsələn, 27-ci məhəllədə yerləşən işıq idarəsinin ətrafına hörülmüş daş hasar küçəni tamamilə bağlayıb. Bu da hər şeydən öncə, ətraf binalara yanğınsöndürən maşınların yaxınlaşması üçün maneə yaradır. Tədqiqəlayiq haldır ki, son zamanlar binalar qarşısında qeyri-qanuni hasara alınmış bağçalar sökülür və yerində istirahət üçün kiçik bağçalar tikilir. Ancaq bəzi binalar qarşısındakı primitiv görünüşə malik olan mərasim evləri hələ də fəaliyyət göstərir və haqlı olaraq şəhər sakinlərinin narazılığına səbəb olur. Çünki burada vaxtaşırı keçirilən yas mərasimləri həyətdə gəzən yaşlıların və uşaqların səhhətinə pis təsir göstərir. Fikrimizcə, onları da söküb yerində sakinlər üçün bağça və yaşıllıq salınsa, daha məqsədə müvafiq olar. Xatırladaq ki, yas mərasimlərinin keçirilməsi üçün şəhərin Zərifə Əliyeva küçəsindəki binaların birinci mərtəbəsində müasir tələblərə cavab verən bir neçə mərasim zalları fəaliyyət göstərir. İstənilən şəxs orada öz tədbirini keçirə bilər.

Sonda qeyd edək ki, Xirdalanın bir çox sakinləri kimi, mən də bu şəhəri çox sevirəm və onun günü-gündən inkişaf etməsinə və abadlaşmasına bir memar gözü ilə daim izləyir və yeri gəldikcə layihələrimlə onu daha da gözəlləşdirməyə çalışıram. İnanıram ki, yaxın gələcəkdə Xirdalan ölkəmizin ən gözəl şəhərlərindən birinə çevriləcək.

Rizvan QARABAĞLI,
Memarlıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent,
Şərq Ölkələri Beynəlxalq Memarlıq Akademiyasının müxbir üzvü.